

מערך שיעור זה יעסוק ב"ועדת האמת והפיוס" שהוקמה בדרום-אפריקה שלאחר תקופת האפרטהייד. במהלכו נעסוק בהכרח של התמודדות עם עוולות העבר ולקיחת אחריות עליהן כדי שחברה תוכל לעצב לעצמה עתיד מתוקן, ונבחן את "ועדת האמת והפיוס" הדרום אפריקאית כמקור השראה למנגנון של צדק מעברי בישראל ובפלסטין.

מטרות

1. להיחשף לחיוניותה של ההכרה בעוולות העבר כחלק מתהליך עיצובו של עתיד מתוקן וצודק יותר.
2. לבחון מושגים של "נקמה", "סליחה", "אמת", "צדק" ו"קבלת אחריות" המרכזיים לתפיסה של צדק מעברי, כפי שבאו לידי ביטוי ב"ועדת האמת והפיוס" הדרום אפריקאית.
3. לעורר מחשבה חדשה בנוגע למנגנוני תיקון ופיוס אפשריים בהקשר המקומי שלנו.

משך השיעור

כשעתיים ורבע (שלושה שיעורים, רצוי ברצף)

מילות מפתח

צדק מעברי < חינוך < עתיד < מבט אישי < פיוס

כתיבה ומחקר: אדוה זלצר

מערך שיעור: מתמודדים עם העבר, מעצבים את העתיד

השיעור יועבר כהרצאה ע"י המורה בשילוב שאלות לכיתה והוא מלווה במצגת (חומרי עזר מס' 1)

1. צדק מעברי

בשנת 1918 הרכין העולם את ראשו לנוכח ההרס חסר התקדים של מלחמת העולם הראשונה, שהתאפיינה באכזריות קשה ובטבח מפלצתי. תוצאות המלחמה הובילו לראשונה למחשבה שניתן להטיל אחריות פלילית על פעולות בזמן מלחמה שחצו כל גבול. הוחלט להקים "בית דין גבוה בינלאומי" שיוכל לשפוט את אלו המואשמים בפגיעה באנושות במהלך מלחמה. אולם בשלב זה לא יצא הדבר אל הפועל.

חלפו 27 שנה שבמהלכם התחוללה באירופה מלחמה איומה נוספת, מלחמת העולם השנייה. הפעם, לאחר שהעולם נוכח בזוועות הנוראיות שהתרחשו, הוקמו שני בתי דין בינלאומיים:

בית דין צבאי בינלאומי בעיר נירנברג (MIT – International Military Tribunal) שפעל בשנים 1945-1949, במהלך התקיימו 13 משפטים בהם הועמדו לדין 185 מראשי המשטר הנאצי שהראשמו בפשעים נגד האנושות ופשעי מלחמה.

בית דין צבאי בינלאומי למזרח הרחוק (The International Military Tribunal for the Far East – IMTFE) שפעל בעיר טוקיו בין השנים 1946-1948. במסגרתו נערכו משפטים למנהיגים היפנים שהיו אחראים לזוועות התרחשו במזרח הרחוק.

שקופית 1

במקביל, החלו ליישם באירופה בכלל ובגרמניה ובאוסטריה בפרט תכנית של דה-נאציפיקציה. תהליך בו סולקו הסממנים הנאצים מאירופה וטוהרו עמדות מפתח בפוליטיקה, בתרבות, בעיתונות, בכלכלה ובמערכת המשפט מאנשי המשטר הנאצי.

היה זה רגע מכונן בהתפתחות מסגרת חדשה של צדק המכונה "צדק מעברי" (Transitional Justice).

2. מה זה צדק מעברי?

בואו נתבונן בשני המרכיבים של המונח "צדק מעברי":

מה זה צדק?

במובן הצר של המונח, "צדק" מתבסס על עקרונות של המשפט הבינלאומי הדורשים העמדה לדין של מבצעי פשעים. מי שאחראי על פשע יש להעמידו לדין, והיה ויימצא אשם יש להענישו.

אך קיים גם מובן רחב יותר של "צדק", המתייחס לא רק לאלו שביצעו את הפשעים בפועל אלא גם לאנשים ולמוסדות שאפשרו את התרחשותם של הפשעים. בנוסף, "צדק" במובן הרחב מתייחס גם לקורבנות של פשעים אלו – איך ניתן לסייע להם, לשקם אותם, לפצות אותם, לאפשר להם להשמיע את הקול שלהם, להנציח אותם.

מה הוא מעבר?

"צדק מעברי" הנו מכלול של מנגנונים משפטיים וחברתיים המיושמים בתקופת מעבר ושינוי פוליטי, כגון: החלפת השלטון או צורת השלטון משלטון דכאני ודיקטטורי לדמוקרטיה, או מעבר מתקופה של קונפליקט אליים ומתמשך לתקופה של שלום ויציבות. כאשר חברה "מתחילה דף חדש", התפיסה של "צדק מעברי" והמנגנונים המוקמים על מנת לקדם אותו יכולים לעזור לחזק ולבסס את תהליך ההתמודדות עם מורשת העבר של עוולות והפרות זכויות אדם, לתקן את אי הצדק ולקדם פיוס ודמוקרטיה.

תפיסת הצדק המיושמת בתקופת מעבר אם כן, אינה מתבססת רק על הרעיון של גמול ועונש. סוג צדק זה מכונה "צדק מעניש" (Retributive Justice) והוא המעמיד בלב ליבו של התהליך את מבצעי הפשעים ומכוון את המבט אך ורק אל העבר. צדק מעברי זו תפיסה המשלבת בתוכה גם את הרעיון של שיקום ופיצוי הקורבנות, "צדק מאחה" (Restorative Justice), המציב במרכז את הקורבנות והחברה שבה התרחשו הפשעים, מתבונן על העבר אך ורק מתוך מחשבה על העתיד ועל תיקון וריפוי. בבסיס התפיסה של "צדק מעברי" עומד הצורך להבין איך התרחשו עוולות העבר, מה קרה בדיוק? מי אחראי לכך? מה עלה בגורלם של הקורבנות? ואיך אפשר למנוע את התרחשותם בעתיד של עוולות אלו? כיצד נתמודד כחברה עם העבר וכיצד נעצב את העתיד שלנו?

חברות ומדינות שונות פיתחו מנגנונים שונים שעוסקים בסוגיות של אמת, צדק ותיקון כחלק מתהליכי צדק מעברי, ביניהם: וועדות אמת, העמדה לדין, תכניות של פיצויים ושיקום, רפורמות מוסדיות וחוקתיות, מיזמי זיכרון, הנצחה, תרבות, אמנות, שפה, פרויקטים חינוכיים ועוד.

לרוב מדברים על תהליכי צדק מעברי שהמדינה מובילה, אך תהליכים כאלו יכולים גם להתרחש ביוזמה של החברה

האזרחית, במטרה להניע את המדינה לסיים את הסכסוך ולקדם תהליכי צדק מעברי לאחר סיום הסכסוך או השלטון המדכא. למשל, ברחבי העולם ארגוני חברה אזרחית יזמו וועדות אמת בלתי רשמיות, יוזמות פיוס ברמה הקהילתית, התנצלויות קולקטיביות בשם החברה האזרחית, הפקת ספרי לימוד אלטרנטיביים או הנצחה פרטית וקהילתית.

אחד המודלים המרכזיים הקיימים לקידום וביסוס צדק מעברי הוא "ועדת אמת". זוהי ועדת חקירה שמוקמת לרוב ביוזמה ממשלתית ומטרתה לחקור הפרות זכויות האדם ועוולות שנעשו בעבר, להצביע על האשמים ולאפשר לקורבנות ולמשפחותיהם להשמיע את קולם ואף לקבל פיצויים על סבלם. קיימות וריאציות שונות של ועדות אמת, אנחנו נתמקד בסיפורה של דרום אפריקה וב"וועדת האמת והפיוס" שהוקמה בה לאחר נפילת משטר האפרטהייד.

3. דרום אפריקה: מאפרטהייד לדמוקרטיה

אפרטהייד

בשנת 1948 עלתה לשלטון בדרום אפריקה "המפלגה הלאומית" (Nasionale Party – NA), שתומכיה העיקריים היו האפריקנרים (הלבנים צאצאי ההולנדים הראשונים שהגיעו לאזור ומכונים גם "בורים"). "המפלגה הלאומית" עיגנה בחוק את מדיניות ההפרדה בין הגזעים השונים שחיו ועדיין חיים בדרום-אפריקה. מכאן השם "אפרטהייד", מילה שמשמעותה באפריקאנס – הפרדה, be apart. אדריכלי משטר האפרטהייד לא היו הראשונים ליזום אפליה ודיכוי בדרום-אפריקה. הם נשענו על שנים של משטר קולוניאלי בדרום אפריקה שתמך גם הוא בחוסר שוויון ובדיכוי כלכלי, פוליטי וחברתי של האוכלוסייה השחורה. אך הם היו הראשונים להפוך את הדיכוי לתפיסת עולם סדורה המעוגנת בחוק. לטענת מנהיגי המפלגה מטרת החוקים הללו הייתה לבסס "שכנות טובה" ולאפשר לכל גזע להתפתח באופן אוטונומי ונפרד מהגזעים האחרים.

וכך, כשבכל העולם הבינו לאחר מלחמת העולם השנייה לאן עלולה להוביל גזענות המעוגנת בחוק ובתקופה בה מדינות רבות בעולם השתחררו מעול הקולוניאליזם האירופי, בדרום-אפריקה התהליך פנה לכיוון ההפוך.

כיצד מעוגנת הגזענות בחוק?

כמה דוגמאות של חוקי אפרטהייד שהסדירו את החיים בדרום-אפריקה בהתאם לרעיון ההפרדה הגזעית:

חוק רישום האוכלוסין - כל תושבי דרום-אפריקה חולקו על פי קטגוריות גזעיות. כ-20 אחוז לבנים, כ-70 אחוז אפריקאים שחורים, כ-8 אחוז צבעוניים (צאצאים של שני גזעים ויותר) וכ-2 אחוז אסיאתיים (בעיקר הודים שהובאו לדרום-אפריקה במהלך המאה ה-19 על-ידי הבריטים). כל אדם היה חייב להירשם במרשם האוכלוסין על פי הקטגוריה הגזעית שלו ולשאת תעודת זהות שצוינה בה קטגוריה זו.

חוק איסור נישואי תערובת – איסור נישואים בין-גזעיים.

חוק המוסר – איסור על קיום יחסי מין בין לבנים לבין גזעים אחרים, במטרה לשמור על טוהר הגזע ומתוך החשש שגזע ה"צבעוניים" ילך ויגדל.

חוק אזורי הקבוצות – המדינה כולה חולקה לאזורים שיועדו לגזעים שונים. לכל הלא-לבנים הוקצו אזורים כפריים ועניים מאד, ללא תשתיות וללא מקורות פרנסה, הרחק ממרכזי הערים שיועדו ללבנים בלבד. ובכל זאת, מישהו היה צריך לעשות את כל העבודות "השחורות" בערים ובמרכזי האוכלוסייה הגדולים. כך נוצרו סביב הערים הגדולות עיירות פחונים עלובות וצפופות, Shanty Towns, שלא היו בהן תשתיות ותנאי תברואה מינימליים.

שקופית 2

חוק המעבר - על מנת לפקח ולווסת את התנועה בין האזורים ולמנוע עירוב לא רצוי של גזעים ומגע יומיומי ביניהם, חויבו כל הלא-לבנים מעל גיל 16, גברים ונשים, לשאת אישור מעבר. אישור זה כלל תמונה, מידע אישי ואשרות מהמשטרה או מהמעביד המתירות את תנועתו. שחור שנכנס לאזור המוגדר לבן ללא אישור תנועה שכזה עלול היה למצוא את עצמו בכלא או אף גרוע מזה.

שקופית 3

חוק שמירת מתקנים נפרדים - עיגן את ההפרדה הגזעית במרחבים הציבוריים, ובפועל מנע מלא-לבנים את השימוש במרבית המתקנים הציבוריים. מוניות ואוטובוסים נפרדים ללבנים ולשחורים; בתי קולנוע, מסעדות, אצטדיוני ספורט, פארקים ובתי מרחץ ציבוריים נפרדים; ואפילו כניסות שונות לבניינים. בכל רחבי המדינה הופיעו שלטים שציינו את "הגזע" של הבניין או המתחם.

שקופית 4

חוק חינוך הפגו - הפסיק את הסבסוד שהמדינה נתנה לבתי ספר של המיסיון בהם למדו מרבית ילדי השחורים. עתה הם נאלצו ללכת לבתי ספר ממשלתיים, שרמת הלימוד בהם הייתה נמוכה והתנאים בהם היו עלובים. המטרה הייתה אחת, לגדל תושבים שחורים צייתנים ופרודוקטיביים.

חוק המכרות והעבודה - התיר לשחורים לעבוד רק בעבודות שאינן דורשות מיומנות או השכלה והשכר הניתן עבורן היה נמוך. זאת על מנת למנוע תחרות בין העובדים השחורים לעובדים הלבנים.

התנגדות לאפרטהייד

מפלגת השחורים המרכזית, "הקונגרס הלאומי האפריקני" (African National Congress – ANC) הוקמה כבר ב-1912. במשך עשרות שנים דגלה המפלגה בהתנגדות לא-אלימה ולגזענות ששררו בדרום אפריקה למן התקופה הקולוניאלית. מטרתה של המפלגה לא הייתה הפלת המשטר אלא קידום חקיקה שוויונית על ידי פניה לרגש המוסר של הלבנים. לאחר שעלה משטר האפרטהייד ותפיסת העולם הגזענית והמפלגה עוגנה בחוק, החלה לרחוש בקרב צעירי המפלגה הדרישה לפעילות תקיפה יותר, שתהיה אפקטיבית יותר במאבק נגד המשטר. הם פתחו בשביתות וארגנו הפגנות והחרמות.

לנוכח ההתנגדות, חוקקה הממשלה חוק חדש, חוק דיכוי הקומוניזם, שאיפשר לתייג כל אדם או ארגון המגלה התנגדות למשטר כ"קומוניסט" ולהוציאו אל מחוץ לחוק. בידי המשטר היה עתה את הכוח לעצור כל אדם המביע מחאה בתואנה כי הוא מקדם מטרות "קומוניסטיות".

למרות החוק ההתנגדות לא פסקה.

טבח שארפווייל

שקופית 5

בשנת 1960 התארגנה בשארפווייל, אחת מעיירות השחורים ליד יוהנסבורג, הפגנה לא-אלימה כנגד אישורי המעבר אלפי אנשים השאירו את אישורי המעבר בבתיהם וצעדו אל עבר תחנת המשטרה במקום, כשהם דורשים מהשוטרים שיעצרו אותם על כך. השוטרים פתחו על המפגינים באש ללא אזהרה. 69 נהרגו וכ-180 נפצעו, רבים מהם נורו בגב בעודם נמלטים על נפשם.

הטבח בשארפווייל נחשב לנקודת מפנה במאבק נגד האפרטהייד. בעקבות הטבח הכריזה ממשלת דרום-אפריקה על מצב חירום, נעצרו כ-18,000 מפגינים ומפלגת ה-ANC ומפלגות התנגדות אחרות הוצאו אל מחוץ לחוק. כל מנהיגי ההתנגדות נאלצו לרדת למחתרת והמחאה הלא-אלימה, שעד עתה הייתה לצורת ההתנגדות הרווחת ביותר, נשקלה מחדש. נלסון מנדלה (Nelson Mandela) הפך למפקד הזרוע הצבאית של מפלגת ה-ANC, שנקראה "חנית האומה". ארגון זה החל להפציץ מבנים ממשלתיים, תחנות משטרה, תחנות כוח ומסילות ברזל.

הקהילה הבינלאומית הזדעזעה גם היא מהטבח והחלה להשמיע ביקורת כנגד משטר האפרטהייד. האו"ם שקל סנקציות כלכליות על דרום-אפריקה, אך בשלב זה ארה"ב ובריטניה הטילו וטו על תכנית זו, בשל האינטרסים הכלכליים שהיו להם באזור.

ב – 1963 עצרה המשטרה כמה ממנהיגי ההתנגדות, ביניהם נלסון מנדלה. 19 מנהיגים הועמדו למשפט בריבוניה, פרבר ביוהנסבורג, באשמת גרימת חבלה. במהלך המשפט נשא מנדלה נאום בו הכריז:

“זהו אידיאל שאני מקווה לחיות ולהשיג. אבל אם יהיה צורך, זהו אידיאל שעבורו אני מוכן למות.”

שקופית 6

גזר הדין ניתן ב – 1964. שמונה נאשמים, ביניהם נלסון מנדלה, נידונו למאסר עולם. שבעה מהם נשלחו לרצות את מאסרם בבית הכלא שבאי רובן (Robben Island). השמיני, שהיה גבר לבן, נשלח למתקן אחר, שכן גם במערכת הכליאה הונהגה מדיניות ההפרדה הגזעית.

ההתקוממות בסוטו

ב – 1974 החליטה ממשלת דרום אפריקה לכפות את שפת האפריקאנס, שפתם של הלבנים ממוצא הולנדי, כשפת ההוראה בבתי הספר של השחורים. שפה זו, שפתם של המדכאים, סימלה עבור השחורים את הגזענות והאפליה שממנה סבלו והם החליטו להתקומם נגד החלטה זו.

בסווטו (Soweto), אחד מהריכוזים העירוניים הגדולים ביותר של שחורים בדרום-אפריקה, התארגנה מחאה כנגד דרישה זו של השלטונות. ב – 16 ביוני 1976 יצאו אלפי תלמידי תיכון וסטודנטים להפגנה לא-אלימה. המשטרה החלה לפזר גז מדמיע ולירות לעבר המפגינים. מספר ההרוגים הרשמי על פי ממשלת דרום-אפריקה עמד על 23 בלבד, אולם הערכות של עיתונאים וארגוני זכויות אדם מספרות על מאות הרוגים ומאות רבות של פצועים. קשה לאמוד את המספר המדויק, שכן המשטרה עשתה מאמצים רבים לטייח ולהסתיר את מספר האנשים שנהרגו.

שקופית 7

הפעם ההתנגדות לא שככה. תלמידים צבעוניים והודים הצטרפו לחבריהם השחורים ויצאו לרחובות. למרות הכוח הרב שהופעל כנגד המתקוממים, התקשו כוחות הביטחון להכניע את הצעירים המתוסכלים וחסרי הפחד, ובמשך שנה התפשטה ההתקוממות בכל רחבי דרום-אפריקה והפכה להתפרצות האלימה הגדולה ביותר שידעה המדינה עד כה.

באמצעות צנזורה ניסה השלטון למנוע הפצת תמונות וידיעות על המתרחש, אולם ניסיון זה לא צלח. בכל רחבי העולם החלו למחות כנגד הדיכוי בדרום-אפריקה והקהילה הבינלאומית החליטה להטיל סנקציות כלכליות. הקונגרס האמריקאי חוקק חוקים שאסרו כל השקעה אמריקאית חדשה או הלוואות לבנקים של דרום-אפריקה. בנוסף, הופסק הקשר האווירי בין ארה"ב לדרום-אפריקה. מצבה הכלכלי של המדינה החל להידרדר.

בפברואר 1990 נתמנה פרדריק וילם דה-קלרק (Frederik Willem de Klerk) איש "המפלגה הלאומית" לנשיאה של דרום-אפריקה. לנוכח האלימות הגואה, המעמד הבינלאומי הנמוך של המדינה והמצב הכלכלי הירוד, הבין דה-קלרק שהגיעה השעה לסיים את האפרטהייד ולעצב מחדש את דרום-אפריקה. כבר בנאום הפתיחה שלו הכריז שהוא מבטל את האיסור על פעילותם של 34 ארגונים פוליטיים, ביניהם ה-ANC ועומד לשחרר אסירים פוליטיים.

תשעה ימים בלבד לאחר הנאום, ב-11 בפברואר 1990, שוחרר נלסון מנדלה לאחר 27 שנות מאסר. אלפים המתינו לו מחוץ לכותלי בית הכלא, נרגשים להיות שותפים למאורע ההיסטורי. כלי תקשורת מכל רחבי העולם תיעדו את הרגע המאושר הזה.

שקופית 8

שני המנהיגים התיישבו לשולחן המשא ומתן, מתחייבים לסיים את האלימות ולהקים דמוקרטיה רב-גזעית. הם החלו בגיבוש הכללים לבניית מחדש של החברה הדרום-אפריקאית והגדירו את סמכויותיהם של כוחות הביטחון. אולם המשא ומתן התארך והאלימות לא פסקה.

תקופת המעבר הזו הייתה תקופה של אלימות וטרור אינטנסיביים מצד שני הצדדים. בין שחרור מנדלה בפברואר 1990 ועד לבחירות הרב-גזעיות הראשונות באפריל 1994 נהרגו יותר אנשים מאשר בכל שנות ה-80 הסוערות. הערכות מדברות על 14,000 הרוגים.

למרות המכשולים הרבים והכאב הרב התעקשו דה-קלרק ומנדלה להמשיך במשא ומתן ולסיים את המלאכה בה החלו. על מאמציהם ואומץ לבם הוענק לשניים פרס נובל לשלום בשנת 1993.

שקופית 9

ב-27 באפריל 1994 נערכו הבחירות הדמוקרטיות הראשונות בדרום-אפריקה. מפלגת ה-ANC זכתה ברוב מוחץ של 63 אחוז מקולות הבוחרים. ב-10 במאי 1994 הושבע נלסון מנדלה לנשיאות. דה-קלרק נתמנה לסגנו.

"צדק מעברי" בדרום אפריקה החדשה

אחד הכינויים לדרום אפריקה החדשה היה "אומת הקשת" (Rainbow Nation) לציין את הרב תרבותיות והמגוון הרב של קבוצות וקהילות שיש במדינה. עתה עמדה בפני מנדלה משימה לא-פשוטה. היה עליו לאזן בין רצונם של השחורים

בשינוי חברתי וכלכלי מהיר, ובין הצורך להשיל מהלבנים את כל זכויות היתר אליהם הורגלו מבלי לגרום לניכור ומבלי לעורר גלים חדשים של אלימות, טבח והגירה של לבנים. מנהיגיה של דרום-אפריקה היו צריכים למצוא דרך לאזן בין הדרישה לעשיית צדק ובין הצורך לשמור על יציבות ולהימנע משפיכות דמים בתקופת המעבר הרגישה.

בפני הממשלה החדשה עמדו מספר מודלים אפשריים לכינון "צדק מעברי", שבאמצעותם מדינות ברחבי העולם התמודדו בעבר עם העוולות שבוצעו במסגרת סכסוך אלים או משטר דיכוי. המנגנונים הללו אמורים היו לתקן את אי-הצדק ובמקביל לקדם שלום ודמוקרטיה.

מנהיגי דרום-אפריקה החדשה יכלו לבחור להעמיד לדין את כל מבצעי הפשעים בתקופת האפרטהייד, כדוגמת משפטי נירנברג, אך הם בחרו שלא. היו לכך סיבות פרקטיות: הצורך להקים מערכת של בתי משפט חדשה, שאינה מתבססת על זו הישנה, הלבנה, הנגועה בחולי המשטר הישן; הצורך בעדויות מוצקות על מנת לנהל משפטים, עדויות שפעמים רבות היו חסרות, שכן במקרים רבים לא היה ידוע כלל לאן נעלמו הקורבנות ומה עלה בגורלם. בנוסף חששו המנהיגים שהמשפטים הפליליים הללו יימשכו שנים ארוכות וייפגעו ביציבות ובקידום אינטרסים חשובים ובווערים כמו ההתפתחות הכלכלית והחברתית של דרום אפריקה. ובעיקר היו מודאגים מכך שהעמדה לדין של מבצעי הפשעים תימנע מהחברה הדרום-אפריקאית להתפייס, להחלים ולעצב לעצמה עתיד טוב יותר.

אפשרות שנייה שעמדה לנגד עיניהם הייתה הענקת חנינה כללית גורפת, כפי שנעשה בכמה ממדינות דרום-אפריקה בשנות ה-80. אך חנינה גורפת אינה מספקת את הצורך להתייחס לעבר באופן גלוי, להבין מה קרה, לאפשר לקורבנות ולמשפחותיהם לשמוע את כל האמת על השתלשלות האירועים ולהעניש את מבצעי הפשעים. חנינה גורפת נתפסה בעיניהם כמנוגדת לרעיון של "צדק" ועלולה לפגוע בקידום שלטון החוק וזכויות האדם בחברה שעוברת תהליך שינוי ועיצוב מחדש.

בדרום-אפריקה נבחר מנגנון צדק מעברי מסוג שלישי – ועדת אמת.

"ועדת האמת והפיוס" - (Truth and Reconciliation Commission – TRC)

בבסיס הרעיון של "ועדת האמת והפיוס" הדרום-אפריקאית עומד מושג אפריקאי – אובונטו (Ubuntu), שמשמעותו: כל בני האדם קשורים יחדיו. האנושיות שלי קיימת רק בזכות האנושיות של הזולת. אם אני פוגע/ת באנושיות של הזולת, אני פוגע/ת באנושיות של עצמי. לעומת זאת, אם אני חולק/ת עם הזולת ודואג/ת לו, אני מממש/ת את האנושיות שלי. ולכן, אם דרום-אפריקה רוצה להשתחרר מכבלי העבר ולהחלים מהתקופה הגזענית בה הופרו זכויות אדם של לא-לבנים, עליה לשחרר לא רק את הקורבנות אלא גם את מבצעי הפשעים, עליה לדאוג, לטפל ולרפא את כולם, לבנים ושחורים כאחד.

ממושג זה נגזר העיקרון של הוועדה, דחייה עקרונית של נקמה על מנת לאפשר פיוס. המטרה אינה להעניש אלא לשקם ולהחזיר את האיזון.

לראש הוועדה מונה הארכיבישוף האנגליקני דזמונד טוטו (Desmond Tutu), שהיה בעבר אחד הקולות המובילים במאבק הלא-אלים נגד האפרטהייד ואף זכה על פעילותו זו בפרס נובל לשלום ב-1984. ב-1996, ביום הראשון לפעילותה של "ועדת האמת והפיוס" נשא טוטו את נאום הפתיחה, בו אמר:

"אנחנו חלק מתהליך הריפוי של האומה שלנו, של העם שלנו, של כולנו, שכן כל דרום-אפריקאי עבר טראומה במידה כזו או אחרת. אנחנו עם פגוע...כולנו זקוקים לריפוי."

מבנה "ועדת האמת והפיוס"

פעילותה של "ועדת האמת והפיוס" התחלקה לשלוש ועדות נפרדות:

ועדת הפרת זכויות האדם (HRVC – Human Rights Violations Committee) מטרתה של ועדה זו הייתה לאפשר לקורבנות ולמשפחותיהם להשמיע לראשונה את קולם. במסגרת ועדה זו התנהלו 50 שימועים בבתי עירייה, בתי חולים וכנסיות ברחבי דרום-אפריקה, שאליהם הגיעו אלפי אזרחים להעיד על עוולות העבר. הם סיפרו על מה שקרה להם, וחשפו קבל עם ועדה את הפגיעה בזכויות האדם שלהם. הוועדה בחנה את אמינותן של כ-21,000 העדויות והעבירה את המקרים שאומתו לוועדת הפיצוי והשיקום.

ועדת פיצוי ושיקום (RRC – Reparations and Rehabilitation Committee) הוועדה המליצה לקרן הנשיאותית על מתן פיצויים כספיים והחזר הוצאות רפואיות לקורבנות, כמו גם על הקמת אנדרטאות ומוזיאונים להנצחת האפרטהייד ועוולותיו. כ-22,000 אזרחים נמצאו זכאים לפיצוי כספי.

ועדת חנינה (Amnesty Committee) – דרום-אפריקה החליטה להעניק חנינה פרטנית ולא גורפת. על מנת לקבל חנינה היה על הפונה לוועדה למלא אחר שני קריטריונים. ראשית, הוא היה צריך לשכנע את הוועדה שהפשע נעשה ממניעים פוליטיים ומתוך אמונה שהוא ממלא את חובתו למדינה ולמשטר ולא למשל, למטרות רווח אישי או מתוך זדון ושנאה. קריטריון שני, היה עליו לחשוף באופן מלא את כל הידוע לו על הפשע שנעשה, כולל שרשרת הפיקוד שהורתה על ביצועו ולקבל אחריות מלאה על מעשיו. מבקשי החנינה לא חויבו להתנצל ולהביע חרטה אלא אך ורק לקחת אחריות על מעשיהם. היה ועמדו הפונים בקריטריונים הללו ונמצאו זכאים לחנינה, ההליך הפלילי נגדם נסגר ולא ניתן היה להגיש נגדם תביעה אזרחית על מעשיהם. מתוך 7,112 בקשות חנינה שהוגשו, הוענקו 849 חנינות בלבד.

שקופית 10

חשוב לציין, שהועדות השונות בחנו הפרות זכויות אדם שנגרמו על ידי שני הצדדים, כלומר לא רק הלבנים שמילאו תפקידים שונים במשטר האפרטהייד פנו בבקשת חנינה אלא גם אנשי ארגוני ההתנגדות השחורים שביצעו פיגועים במהלך מאבקם. בפני הוועדות, אם כן, הופיעו קורבנות ומקרבנים - שחורים ולבנים.

באוקטובר 1998 הגיש דזמונד טוטו חמישה כרכים של ה"דו"ח המסכם של "ועדת האמת והפיוס", אותה כינה "תרגיל רוחני עמוק".

שקופית 11

שיעור 2: הקרנת הסרט "יום אחד אחרי השלום" (60 דקות)

רצוי לערוך את שני השיעורים הראשונים (הרקע ההיסטורי והסרט) ברצף. לאחר מכן יש לתת לתלמידים הפסקה קצרה ולהמשיך לשיעור השלישי. ראו פירוט בחומרי העזר היכן ניתן לצפות ולרכוש את הסרט.

הסרט "יום אחד אחרי השלום" פורש בפני הצופים את מנגנון "ועדת האמת והפיוס" הדרום אפריקאית, את התחושות והחויות האישיות של המשתתפים בוועדה זו ואת השפעתה על החברה כולה. על תרומתו זו ליישוב סכסוכים ולפיוס זכה "יום אחד אחרי השלום" להכרה בינלאומית ואף הוזמן להקרנה מיוחדת באו"ם.

הארכיבישוף דזמונד טוטו, יו"ר ועדת האמת והפיוס

- איזה רעיון עומד מאחורי הועדה לתפיסתו?

[להפסיק את מעגל הנקמה ושפיכות הדמים]

- מה היה קורה לדעתו אילו לא פעלה הועדה?

[הארץ הייתה עולה בלהבות]

- למה לדעתו לא צריך היה לדרוש הבעת חרטה כתנאי לקבלת חנינה?

[בתחילת הדרך חשב שחרטה היא תנאי הכרחי, אך לבסוף הבין למה המחוקקים החליטו אחרת. ממילא אפשר

לזייף חרטה ואז אין לה כל ערך. דרישה לחרטה מזמינה אמירת "שקר" ולא "אמת", מה שמנוגד לרעיון של ועדת

[אמת]

מריה נטולי, אמו של ג'רמיה שנעלם ב- 1986

- מה סיפקה לה הועדה?

[לראשונה, לאחר 9 שנים מאז נעלם בנה, שמעה מה קרה לו. שמעה את האמת]

- למה לדעתכם כל כך חשוב היה לה לשמוע את האמת? והאם רק לקורבנות הישירים חשוב לדעת את האמת על מה שקרה?

- מה לדעתכם היא מרגישה בנוגע לכך שהאחראי על הפשע לא הביע חרטה ובכל זאת קיבל חנינה? האם הפיוס אפשרי מבחינתה ללא חרטה זו?

אדריאן פלוק, שר החוק והסדר בממשלת האפרטהייד:

- מה הניע אותו לפנות לועדה ולבקש חנינה?

[אם לא היה פונה היה בוודאות נכנס לכלא]

- האם אתם חושבים שהוא מתחרט בכנות על מעשיו?

- האם זה בכלל חשוב אם הוא מתחרט או לא?

ג'ין פורי, בתה נהרגה בפיגוע בפאב "היידלברג"

- מה זו סליחה עבור ג'ין?

[החלטה עקרונית לוותר על הזכות המוצדקת לנקום]

- האם היה זה תהליך קל עבורה?

[לא, היה לה הרבה יותר קל להמשיך ולראות באחראי למות בתה "שטן" עם קרניים וזנב. אבל משפגשה אותו

וראתה את הכנות והיושר שלו היה לה קל לסלוח לו]

- האם הסליחה היא תנאי הכרחי מבחינתה לפיוס?

לְטֹלֵא פֶה מְפֹאֵלָה, מִפְקֵד הַמְבַצְעִים בְּצַבֵּא הַשְּׁחֲרֹר הַדְּרוּם אֶפְרַיִקָאֵי, אַחֲרָאֵי
גַם לְפִיצוּץ בַּפֶּאֶב "הַיִּידֵל בְּרֵג"

- מְדוּעַ בִּיקֵשׁ פְּגִישָׁה אִישִׁית עִם ג'יין פּוֹרִי, הָאֵם שֶׁשְׂכַּלָּה אֶת בְּתָהּ בְּפִיגּוּעַ?
[עַל מִנְת שִׁיכּוֹל לְסַפֵּר לָהּ בְּאוֹפֵן אִישִׁי מְנִיין בָּא וּמָה הֵנִיעַ אוֹתוֹ לְפַעוּל בְּאֵלִימוֹת וּלְגֵרוּם לְמוֹתָם שֶׁל אַנְשִׁים]

- לְמָה לְדַעַתְכֶם הִיָּה לוֹ חֲשׁוֹב לְסַפֵּר לְג'יין בְּאוֹפֵן אִישִׁי אֶת סִיפּוֹר חַיּוֹ וְעַל הַמְנִיעִים
לְמַעֲשִׂיו?

- מָה עֲשִׂתָה לוֹ הַסְּלִיחָה שֶׁל ג'יין?
["שְׁחַרְרָה אוֹתִי מֵהַכְּלָא שֶׁל חוֹסֵר אַנְשִׁיּוֹת"]

- לְמָה הוּא מֵתְכוּוֹן כִּשֶׁהוּא אוֹמֵר זֹאת?

רוֹבִי דְמַלִּין, הָאֵם הַשְּׂכוּלָה הַיּוֹצֵאת לְדְרוּם אֶפְרַיִקָה לְחַפֵּשׂ אַחֲרֵי תְּשׁוּבוֹת:

- מְדוּעַ מֵתְעַקֶּשֶׁת רוֹבִי, לְמִירוֹת הַקּוֹשִׁי הָרַב, לְנִסּוֹת וּלְמַצּוֹא דֶרֶךְ לְסִלּוּחַ לְתַאֲהַר, הַצִּלְף
הַפְּלִסְטִינִי שֶׁהֵרֵג אֶת בְּנָהּ?

[הִיא מְבִינָה שֶׁהִיא לֹא רַק קוֹרְבָן בְּסִיפּוֹר הַזֶּה אֲלָא גַם מְקֻרְבָן. הִיא מְנַסֶּה לְמַצּוֹא דֶרֶךְ לְצֵאת מִמַּעַגַל הַדְּמִים, לְהַפְסִיק
לְהִיּוֹת מְקֻרְבָן עַל מִנְת שְׁנוּכַל גַם לְהַפְסִיק לְהִיּוֹת קוֹרְבָן].

- אִיזוֹ תְּמִיכָה מוֹצֵאת רוֹבִי בְּקְבוּצַת הַנְּשִׁים הַפְּלִסְטִינִיּוֹת שֶׁאֵתָה הִיא נִפְגַּשֶׁת?
[כָּל הַנְּשִׁים בְּקְבוּצָה אֵיבְדוּ אֶדָם יָקָר וְאֶהוּב כְּתוֹצָאָה מֵהַסְּכּוּךְ. כּוֹלֵן מְכִירוֹת בְּכֵךְ שֶׁלֹּא מִשְׁנָה אִם אֶת יִשְׂרָאֵלִית אוֹ
פְּלִסְטִינִית, הַכָּאֵב הוּא אוֹתוֹ כָּאֵב, הָאֵבֵל הוּא אוֹתוֹ אֲבֵל, וּמֵהַמְקוֹם הַזֶּה הֵן מֵתְחַבְּרוֹת אַחַת לַשְּׁנֵיָּהּ וּמוֹצֵאוֹת נַחֲמָה.
הֵן כּוֹלֵן שִׁילְמוֹ אֶת הַמַּחִיר הַיָּקָר בְּיוֹתֵר בְּעַקְבוֹת הַלְּחִימָה וּלְתַפְּיִסְתָּן הַמְּפַגֵּשׁ וְהַדִּיאֵלוֹג הַאִישִׁי שֶׁנּוֹצֵר יְכוּל לְקַדֵּם אֶת
הַפִּיּוֹס בֵּין שְׁנֵי הַעַמִּים וְלְהַבִּיא לְסִיוֹם מַעַגַל הַדְּמִים].

דיון פתוח בכיתה

- האם אפשר להשוות בין המציאות הישראלית-פלסטינית לבין האפרטהייד?
- האם צריך להשוות בין המשטרים על מנת לקבל השראה מוועדת האמת שהוקמה בסיימס?
- האם אתם חושבים שהמודל של ועדת אמת יכול להתאים לנו?
- האם אפשר לממש את רעיון ועדת האמת בטרם הסתיים הסכסוך ונמצא פתרון מדיני?
- האם אתם רוצים שתוקם פה ועדת אמת? מהם העקרונות והערכים שהייתם בוחרים לוועדה כזו?

שאלות שצפוי שישאלו בכיתה

- האם "ועדת האמת והפיוס" השיגה צדק ופיוס?

לצד התמיכה בפעילותה של "ועדת האמת והפיוס" נשמעו גם ביקורות קשות.

חלק מהקורבנות שנמצאו זכאים לפיצויים התאכזבו קשות מכך שהתשלומים עוכבו או בכלל לא שולמו, זאת כתוצאה מהקשיים הכלכליים שעמם התמודדה המדינה ודחיקתו של מנגנון מתן הפיצויים לתחתית סולם העדיפויות. כך טוען אחד מהקורבנות המאוכזבים:

"באמון מלא הגענו וסבלנו מחדש את הטראומה בכך שחשפנו את הפצעים שלנו בפומבי, זאת מתוך הבנה שהדבר הכרחי על מנת שנקבל פיצויים. עתה אנו מרגישים שהשתמשו בנו בתהליך ציני לקידום מטרות פוליטיות" (27 באוקטובר 1999)

לטענת אחרים "ועדת האמת והפיוס" מנעה את הענשתם של מבצעי הפשעים ובכך למעשה פגעה בסיכויים להשגת צדק, שהינו תנאי הכרחי לשם פיוס. העובדה שמקבלי החנינה לא נדרשו להביע חרטה עוררה גם היא חוסר נחת בקרב רבים, שחשבו כי קבלת אחריות על המעשה אינה מספיקה ללא הבעת צער והכרה בעוול.

למרות הביקורות הלל מסקרים שנערכו בקרב הציבור הדרום-אפריקאי, 57.3 אחוזים תמכו במתן חנינה למבצעי הפשעים. התמיכה נובעת מההבנה שהענקת החנינה הייתה הכרחית על מנת לאפשר מעבר שקט וללא שפיכות דמים ממשטר האפרטהייד לדמוקרטיה.

תרומה נוספת של הועדה הייתה בכל הקשור להתמודדות עם העבר על עוולותיו, התמודדות שהנה הכרחית על מנת להשיג מידה מסוימת של פיוס. באמצעות השימועים, גביית העדויות מהקורבנות וממבצעי הפשעים ופרסום דו"ח סופי ארוך ומפורט, הצליחה הועדה לנסח ולגבש זיכרון קולקטיבי חדש של תקופת האפרטהייד המקובל על רוב החברה הדרום-אפריקאית. זיכרון קולקטיבי זה מאפשר לקבוצות השונות לשתף פעולה על מנת לעצב ולגבש עתיד טוב יותר לכולם.

חשוב לזכור, תקופת האפרטהייד על הסנקציות הכלכליות של הקהילה הבינלאומית השאירה את דרום-אפריקה הרוסה ושסועה. "אומת הקשת" הגדולה שהבטיח נלסון מנדלה נאלצה להתמודד עם פערים כלכליים עצומים, פשע גואה, מגפת איידס משתוללת ושפל כלכלי. אין זה מפתיע שהפערים העצומים בין לבנים ושחורים עדיין קיימים. תהליך הפיכתה של דרום אפריקה למדינה מודרנית, דמוקרטית ויציבה כלכלית אינו מתרחש בן רגע ודורש זמן, אנרגיה והרבה סבלנות.

- למה צדק מעברי ודרום אפריקה בפרט רלוונטיים לנו?

במצב השורר כיום בישראל ובפלסטין אנחנו מתקשים לחשוב על סיום הסכסוך באמצעים מדיניים, אך מעל לכל אנחנו מתקשים לדמיין חיים משותפים במרחב אחד לאחר כל הכאב והסבל הרב שנגרם לשני הצדדים. ההיכרות עם תופעות מקבילות (גם אם לא זהות) של חברות שסועות ומדממות ברחבי העולם שמצאו דרך לבנות עתיד טוב יותר על אף עוולות העבר, מעמיד את הסכסוך הישראלי-פלסטיני בהקשר גלובלי, של עולם בו מתנהלים קונפליקטים ארוכים וכואבים אך גם באים לידי סיום. החשיפה לתפיסות של צדק מעברי ושל מנגנון "ועדת אמת" וההיכרות עם הרעיונות המרכזיים שלהם ועם האופן שבו הם פועלים ומשפיעים על החברה כולה, מאפשרת לנו לדמיין עתיד אחר, טוב יותר לכולנו. בנוסף, ההיכרות עם מנגנונים של צדק מעברי מאפשרת לנו לחשוב אחרת, להשתחרר לזמן מה מהשיח הרווח של פחד, שנאה וזעם אל שיח של חיפוש אחר האמת, קבלת אחריות, פיוס ותיקון.

- האם ייתכן פיוס בין הישראלים לפלסטינים?

קשה לדמיין פיוס בין הישראלים לפלסטינים כל עוד המאבק נמשך. שני הצדדים סופגים אבדות כואבות מאד והרגשות הרווחים הם של זעם, כאב ופחד. יחד עם זאת, חשוב לזכור שמשטרים דכאניים וסכסוכים מתמשכים ועקובים מדם ברחבי העולם הסתיימו בסופו של דבר ונמצאו הדרכים להשגת פיוס. דוגמאות לכך אפשר למצוא בארגנטינה, במדינות יוגוסלביה לשעבר, ברואנדה (בה התרחש רצח עם אכזרי), בצפון אירלנד וכמובן בדרום אפריקה. בכל המדינות הללו ובעוד רבות אחרות הצליחו הצדדים השונים למצוא דרכים לחיות אחד עם השני ולעצב ביחד עתיד מתוקן וצודק יותר. אנחנו צריכים לשאוב מכך תקווה והשראה. אך על מנת שנצליח להגיע לאותו פיוס מיוחל עלינו להפסיק להסתכל על הצד השני מבעד לכוונות הרובים ולהתחיל לחפש אחר דרכים שיובילו אותנו לעתיד טוב יותר לכולנו.

עבודה רפלקסיבית הביתה

על התלמידים לכתוב עבודה באורך עמוד אחד בה יתבקשו לתאר את הרגשות והמחשבות שהתעוררו בהם בעקבות הסרט והדיון.

דוגמאות לשאלות מנחות:

עם מי הזדהית בסרט? איזה מהסיפורים הכי השפיע עליך? מה הרגשת לאורך הסרט? מה דעתך על מנגנון "ועדת האמת והפיוס" בדרום-אפריקה? מה לדעתך המניעים של רובי דמלין שהובילו אותה לצאת ולחפש תשובות בדרום-אפריקה ולהיפגש עם קבוצת הנשים הפלסטיניות? האם לדעתך מנגנון של "ועדת אמת" יכול להיות מיושם בהקשר שלנו? כיצד?

חומר עזר 1: מצגת תמונות

המצגת מלווה את ההרצאה של שיעור מס' 1

חומרי עזר 2: סרט

יום אחד אחרי השלום, במאים: מירי לאופר וארו לאופר, 2012, 60 דקות.

www.onedayafterpeace.com

ניתן לפנות למחלקת חינוך בזוכרות לקבלת לינק לצפייה בסרט ואפשרויות מוזלות לרכישתו להקרנה במוסדות חינוכיים.

לקריאה נוספת

◀ "כולנו אשמים", הארץ, 24/03/2002

www.haaretz.co.il/misc/1.782510

◀ השיר "נקמה" של טאהא מוחמד עלי, מערבית: אנטון שמאס. מתוך: "שירים" מאת טאהא מוחמד עלי, הוצאת אנדלוס, נובמבר 2006.

קישור:

www.tarabut.info/he/articles/article/taha-mohammad-ali/

מקורות מרכזיים

- ▶ Paul Gready, The Era of Transitional Justice: the Aftermath of the Truth and Reconciliation Commission in South Africa and Beyond, Routledge, 2011.
- ▶ Richard A. Wilson, The Politics of Truth and Reconciliation in South Africa: Legitimizing the Post-Apartheid State, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- ▶ Robert Ross, Anne KelkMager, Bill Nasson (Eds.), The Cambridge history of South Africa, vol. 2, New York : Cambridge University Press, 2010.